

„Sokországos magyar irodalmi haza”

Szilágyi István válogatott publicisztikái

A Kolozsváron élő Szilágyi István elsősorban prózaíróként ismert. Jeles irodalomtörténészeket idézve: olyan „remekmű” szerzőjeként, mint a *Kő hull apadó kútba* s olyan, Ady és Zrínyi „magyar sorsköltészetéhez” hasonló „sorsregény”, a „21. század első nagy magyar regénye” alkotójaként, mint a *Hollóidő*. Mértékadó és mértéktudó elemzők e két „bonyolult remekléshez” veszik a következő alkotást, szinte csodát emlegetve: „Három nagyregény, három remekmű; álmélkodva szemléljük külön-külön és együtt a *Kő hull apadó kútba*, az *Agancsbozót* és a *Hollóidő* pazar sorozatát. A prózaepika legtartósabb értékeivel való összehasonlítást sem érezzük istenkísértésnek.” S a minap jött a régen várt „emlékirat, krimi, lélektani és történelmi regény”, a *Messze túl a láthatáron*, amely „tele van soha meg nem fejthető titkokkal, rejtélyekkel. Igazolódik Szent Pál mondása, miszerint ebben a világban csak töredékes a tudásunk, »tükör által homályosan látunk«.” A Rákóczi-szabadságharcot s az utána következő évtizedeket földidéző alkotás – egy kritikusa szerint – a „nagy életműhöz mérve tűnik valamelyest halványabbnak. De így is ragyog.”

Kevésbé ismert – ha egyáltalán az – Szilágyi István közírói, publicisztikai munkássága. Az a „termés”, amely csaknem fél évszázad alatt, az 1963-tól 2010-ig terjedő idő során halmozódott fel újságírói, szerkesztői műhelyében. A műhely: ugyanaz a hetilap mindvégig – mivel egész életében egy munkahelye volt. Annyi változott, hogy előbb, 1968-ig a riportrovat munkatársa, majd több mint húsz éven át főszerkesztő-helyettese, aztán mindjárt a Ceaușescu-diktatúra bukásakor, amikor a Román Népköztársaság Írószövetségének lapja, az *Utunk* nevet váltott, és az utódja a *Helikon* lett, újabb húsz esztendeig, 2010-ig főszerkesztőként gondoskodott az akkortól kéthetente megjelenő újság szerkesztéséről és – nem utolsósorban – fennmaradásáról.

E sok-sok esztendő alatt volt lehetősége s kedve a sajtó műfajainak szinte mindegyikét kipróbálni, a tárgyilagosság igényével készülő tényközlőket éppúgy, mint a külön vélemény kifejtésére alapozottakat. Újságírói pályája eleje

inkább a riportokkal, ezek különböző formáival (esemény-, portré, probléma-riport stb.) jellemezhető, később, a rendszerváltás után főleg kommentárok, (film)kritikák, jegyzetek és esszék kerültek ki a tolla alól. A műfajok választása eleinte aligha függött a személyes döntésétől, hiszen abba a rovatba osztották be, amelynek a „győzedelmes szocializmus” térhódítása érdekében minden másnál inkább szem előtt kellett tartania a lenini célt és követelést, miszerint a sajtó „a politikai szervezkedés központja és alapja”, „nemcsak kollektív propagandistának és kollektív agitátornak kell lennie, hanem a tömegek kollektív szervezőjének is”. Az újságnak mint propaganda eszköznek az osztályharc és a termelés, egyszersmind a társadalmi fejlődés szolgálatában kell állnia – a cikkek, különböző műfajú írások mondanivalóinak pedig az újságíró származása, családi, társadalmi helyzete a hitelesítője. A „pártos szellemű ideológia” terjesztésének hatalmi akaratával is magyarázható tehát, hogy Szilágyi István neve még egyetemista korában, mielőtt a jogi doktorátust megszerezte, azaz államvizsgázott volna, „szóba került” a lapnál, hiszen „onnan jött, ahol legmagasabb hőfokon építik a szocializmust, egy munkásnegyedből, vasúti műhelyből került egyetemre”. Ez utóbbi jellemzés egy olyan kritikából való, amely az előbbinél meggyőzőbb – és emberileg hitelesebb – magyarázatát adja annak, hogy miért rá, a joghallgatóra eshetett a választás az *Utunk* munkatársi gárdájának kibővítésekor. A kritika ugyanis nem egy volentórról, alkalmi cikkszerzőről íródott, hanem egy pályakezdő elbeszélőről, akinek már 1961-ben megjelent három kisprózája a lapban, s aki a következő évben közölt az *Ahol nem történik semmi* című novellájával első díjat nyert a Román Népköztársaság kiáltásának 15. évfordulója alkalmából meghirdetett pályázaton. A beküldött alkotások értékelésére, az alkotók jellemzésére szánt igen terjedelmes szerkesztőségi cikk fontosnak tartotta kiemelni, hogy a nyertes ifjúval olyan író jelentkezett, „aki életanyagában, gondolkodásmódjában, művészi látásában is a felszabadult munkásosztály fia és neveltje”.

Az írói pálya kezdetét, a korszak ideológiai szorításában megtett vidéki „anyaggyűjtő” riporter utakat, munkatársak, kollégák szokásait, jellegzetes vonásait felidéző *Kóborló évek* (legutóbb, 2019-ben az író vallomásos, önéletrajzi kötetében, az MMA Kiadó gondozta *Katlanvárosban* jelent meg) emlékeztet arra, hogy voltak némely bölcselő professzorok, akik gúnyolódtak oda kerülésén, „cöcö, munkásosztállyal frissítünk?”. Jellemző, hogy mindjárt az első „kiszínese” – felismerhetően a *Tiszta vizek csobogása* – megjelenése előtt azt ajánlották neki, gondolkozzék „valami bummedlin is”, vagyis a házi tolvajnyelv szerint cikke nagy „horderejűvé” tételén, nyilván: eszmehirdetésén, pártos poénján. A bummedli nem maradt el, ám – elbeszélései ismeretében számíthattak rá a szerkesztők – a cikk az agitáció és propaganda fegyvere helyett a poézisével élt. A kritikusa kifogásolta helyenkénti „el-eltúzott líraisággal”, ami itt és szinte minden egyes publicisztikájában azáltal is megmutatkozik, hogy messze kerüli a pártzsargon, a mozgalmi stílus hosszú idő óta uralkodó formáit. Kerüli egyrészt a Czigány Lóránt elnevezte „komintern” nyelv olyan fordulatait, mint az

„odahatni”, a „kitárgyaljuk a problémákat”, „csapást mérni”, azaz gátolja a hatalom nyelvének a magánbeszédbe történő beárasztását. Másrészt szókészletéből törölte az időszak militarista retorikájának elemeit, vagy ahogyan majd a *Honnan – hová* című jegyzetében összegzi, távol állt attól, hogy cikkeinek hangját, szemléletét olyan „hadműveleti fogalmak drámaisítsák”, mint hogy „az élet: harc, a termelés: roham, ütközet, áttörés”. Harmadrészt – s ez újságírói pályája legfőbb ismertetőjegye –: rögeszmésen ügyelt arra, hogy szövegeiben ne tűnjék fel hivatkozási alapként Marx, Engels vagy Lenin neve, de a román főtitkároké sem, akiknek a kilétére legfeljebb a metaforikus azonosítás deríthet fényt, ha már csak elvétve szerepel példaként, a fogalmat megnevezve, a szocializmus, a kommunizmus pedig így sem igen.

Hogy a hatalmi, politikai töltetű nyelvtől való távolságtartás szembetűnő legyen, a *Tiszta vizek csobogása* a hétköznapi beszédet népi hagyományokkal – fonókkal, faragásokkal, balladákkal, táncokkal, népviselettel – tárgyiasítja, majd végül fogalmi helyett poétikusan metaforikussá, társadalmi helyett természeti célzatúvá és távlatúvá tágítja. A riport a Kalota hídjánál indul és zárul – emlékeztetve Ady „pompás magyarokat” felvonultató versének (*A Kalota partján*) hasonló keretére. A záró kép azonban tájfestő részletből imaginárius elemmé nő. Valóságfelettivé, ami azzal a kontraszttal is nyomatékot kap, hogy a „folyóról” beszélő verssel ellentétben a cikk „patakot” említ. Így patakhidat, s hogy „Lent, alattunk tisztán csobognak a vizek. Sok ágból eredve, sok ágra szakadva kuszálják medrüket. Hatalmasak az árterületeik.” Ha a leírás a Dunáról vagy az Oltról szól – melynek a költő ide illő állítása szerint – „egy a hangja”, vagy ha az Óceánról, ahová az Értől is el lehet jutni, akkor a túlzás, nagyítás retorikai alakzatával a Szilágyi publicisztikáiban többször is megidézett Ady (és közös városuk, Zilah) előtti tisztelgés érzelmi hevületét sugározhatná. A hiperbola rejtetten talán arra hivatott, hogy a kis Kalota vidéke sok ágra szakadt, sok területen eláradt népére gondoltasson.

Még árulkodóbb példa a „komintern” nyelv militarista stílusesszüközeneinek használaton kívül hagyására az a jegyzet, amely pedig a pártpropaganda elsőrendű terjesztését szolgáló évfordulós megemlékezések jegyében a háború vége, a béke első napja alkalmából íródott. Az *Egy fiatal fánál* tárgya (a növény) a béke azonosítása, a stilisztikából ismert példázása. A fa növekedése minta, a háború óta eltelt idők hozta változása. „Az éledő lombnak most húsz esztendeje, az ágyú-Heródesek által letarolt világban mostohább sorsa volt minden Krisztusokénál” – szokatlan a szimbolika, a *Bibliából* kölcsönzött nevekkel. A háború honvédő vagy hódító voltára, a németek vereségére, a szovjet hadsereg győzelmére semmi utalás. A mag – jelenik meg itt is a túlzás alakzata –, amelyből a fa kinőtt, „a Föld valamennyi sebét” hivatott „begyógyítani”. A zárlat líraisága sem pártos pátoszú, ám a béke pártján álló: „Galamb tépi a lombját, s röpíti felénk, át a húsz esztendőn, s viszi egyre messzebb tőlünk egy világháború szomorú emlékeit.” Nem von társadalmi-történelmi párhuzamokat az *Írói teroem* sem, noha egy pártkongresszus alkalmából (amikor, 1965-ben Gheorghiu-Dej

utódja Ceaușescu lett) szólították vallomástételre, s több, főként idősebb és nevesebb alkotóhoz hasonlóan remélhetett volna ő is „lelkesítő irányítást” a párttól, új főtítkárától. Ehelyett ismét a példázást választotta, a természet köréből a faszorokat, virágágyásokat, magasban kószáló szelet. Szeretné, „ha az eddigi novellacsemetek zsenge kérge alatt regénnyé duzzadnának az elkövetkező hónapok, évek élménygyűrűi”, azzal próbálva kilépni a személyesség zónájából, hogy egy bizonyos „zöldövezetet” fest le, amelyet „az elmúlt évek tartályaiba gyűlt vizek öntözik, a levelek a ma széndioxidját lélegzik be, s kilehelt oxigénjük az épülő társadalom tégláit kell, hogy keményre égesse”. Amit várhattak tőle, abban a társadalom világnézeti alapjainak lerakásában vagy megszilárdításában nem segítkezik az újabb évfordulós cikk, a nemzetközi nőnapot köszöntő *Otthonná teszik a világot* sem. Hiányzik a különbségtétel a hatalmi rendszerek között, azt hangsúlyozva, hogy „a nő emancipációja a történelem folyamán beállott forradalmi változások függvényeként, tartozékaként következett be”. Egyetértően idézi az ókori Kelet egyik aforizmáját, miszerint „a férfi otthona a világ, a nő világa az otthon”, s a lét értelmét, az élet célját magától értetődően az anyaságban jelöli ki, az „új emberérettel való továbblépés” esélyében. Poétikus ihletű biztatása cseppet sem proletárdiktatúrai érdekelttségű: „Virágaikat ültessék szét minden világrészen, galambjaikat röptítsék minden égtáj felé, tárt karuk örök tavaszt öleljen, munkájukkal, mosolyukkal tegyék a világot az egész emberiség otthonává.” A felhívást aligha marxista elkötelezettség diktálja, inkább az egzisztencializmus sugallataival is áthatott lét- és életszemléleti bizalom. Ugyanerről a tőről fakad a már a címében is egyenesen kihívónak tetsző esszé, a *Pogány fohász*. Felépítése dialogikus szerkezetű, szellemi vívódást tükröző. „S ha az emberi tapasztalás és tudás belátható és beláthatatlan következményei határoznak meg jövőt, a lét vállalásához vakmerőséggel határos pogány-nagy bátorság kell, s ehhez erő. Honnan erőt meríteni? Ezért vergődik bennünk hit-szükséglet, fohászvágy s a kétségek is. [...] Kell hát a hit, ha pogány is, kell a bátorsághoz, hogy vállalhassuk e XX. századi létezését. Erőnk, képességeinket véresen megvallató vállalás. Életünket napszamosaiként szegődtetni eljövendő éveinknek – ez hát az ára?, legyen! Akkor hát vállalásunknak dolgozzék az idő.”

A proletár osztályöntudat helyett ez az emberiségtávlatú felfogás mutatkozik meg azokban a cikkekben is, amelyek témája egyébként lehetne, amit a korszak fő jelszava harsányan hangoztatott: „Nálunk a munka becsület és dicsőség dolga.” Az olyan írások, mint a *Vasutasok napjai*, a *Hegyek, vizek, emberek*, az *Arany a felszínen* akár az agitációs szándékú termelési riportok műfajához sorolhatók, a jegyzetek, glosszák közül a szándékot illetően ugyanide több is, köztük a *Hepehupás új Szilágyban*. Ennek alapvetése nyilvánvalóvá teszi, hogy Szilágyi István nem lép egy ütemre, amikor – egy ünnepi indulóból idézve – a munka hadának a lépte dobog. Úgy tartja ugyanis, méghozzá külön nyomatékot adva vélekedésének, hogy a hepehupás vidék lakói „Igen, munkával verekedték ki maguknak a jólétet, s a munka óvta meg őket attól, hogy töprengeni idejük maradjon.” Igaz, a „régéről” szól, de a jelenbe érve sem cáfol – épp emiatt

felvethető, hogy az állítás a protestáns etika ama tételéhez vezet vissza, miszerint a munka megvéd a különféle kísértések ellen, aszketikus jellege ebből, ahogy a pietisták hirdették, a saját akaratumk elfojtásából eredhet. Nincs itt szó – és máshol sem – a szocialista erkölcs diktálta tervteljesítéses versenyszellemről, a közös termelés diadaláról. Hogy mennyire nincs, bizonyosság rá az *Idők összhangja* is, amely a „fejlett országok” példájával áll elő, mondván, „ahol a munka termelékenysége magas, ott elégíthetők ki legnagyobb mértékben az egyének anyagi, kulturális, civilizatorikus igényei”. Aligha marxista ihletésű, amit még hozzátesz: „a becsületesen végzett munka egyfajta megnyugvást hoz”. Ennek vetületében a lap, az *Utunk* cikkeit, a „feneketlen sárról”, a „petróleumlámpa percegéséről” szóló írásait úgy veszi számba, mint tanúságtevőket: „a növekvő anyagi jólét és szellemi szint egyre több munkát, szorgalmat, küzdelmet követel” (*Számadásunk van a világgal*). Ahol ifjú, munkás éveit töltötte, Szatmárt erre gondolva jellemezheti azzal, hogy „magabiztossága alapvetően a munkásé”, és hogy legendás alakjai nem költők, katonák, előkelőségek, hanem „a mérlegszerkesztő lakatosmester, a pincér, a kereskedő, a nagy erejű porondszállító kocsis, egy-egy tanár, mind valamely szakma nagyja – szóval szakmáé...” (*Szilágyi István írja Szatmárról*).

A riporter ugyanakkor nemigen hisz azokban, akik „sokat beszélnek” az elhivatottságukról, interjúalanyai jó részével vallja, hogy nincs „semmi szépiténivaló” egy-egy helyzet, állapot megítélésében. A tárgyilagosságra törekvés biztos jele egy-egy szakma, foglalkozás fogásainak, menetének aprólékos leírása. Mint a *Hegyek, vizek, emberek* esetében a fakitermelésen túl tutajos mesterségé, amelynek tárgyszerű bemutatására az is ösztönzi, hogy „átmenthet egy csomó pótolhatatlan élményt”, ismeretet. Ám hogy mennyire alaposan kell figyelnie, tanulmányoznia a helyszínen és – minden bizonnyal – a szakirodalomban is egy-egy művelet eszközeit, lefolyását, arra tán elég bizonyosság az *Arany a felszínen* egyetlen mondata. „A pofás törők acélállkapcái sziklákat rágnak, a kúpostörő kavicsá zúzott ércet majszol, hogy aztán a golyósmalmok forgóhengereiben öklömnyi acélserétek bombazáporában péppé oldódják az érc, s így vigye tovább a zagyvíz a spirál-osztályzó medencéibe” – az „aranycsinálás” kezdetét egyszerre érzékletessé és elevenné tévő alakzat, a megszemélyesítés még gyakrabban szerepel a falvakról rajzolt életképekben. Ide sorolható a *Körképvázlat egy faluról*, ahol eljátszik a tárgyhoz való közelítés különböző formáival, hogy mi lenne, ha monográfiát, mi, ha szociográfiai vagy közgazdasági tanulmányt, ha szokványriportot írna Magyardecseről, s közben – talán még a cenzúrát is célba véve – mosolyog munkája körülményein. Vagy eredményén-eredménytelenségén: „mint minden riporternek, nekem is szükségem volna egy riportalanyra, akibe beoltsam okos kérdéseimet, s figyeljem, milyen válaszokat hajt, és ezeket lehetőleg anélkül, hogy megmetszeném, ide jegyezzem”. Az ironikus-önironikus játéokra az afféle tapasztalatok készíthették, mint amilyeneket később a *Tanügyiek gondja falun* „anyaggyűjtése” során is szerez. A tantestületek kicserélődéséről, a „káderek állandó vándorlásáról”, a tantermek gyenge fűtéséről, a lakáskörülményekről,

a kényszeresen végzett iskolán kívüli munkákról a néptanács titkára semmitmondóan gondolkodik, a „bizony, bizony, vannak még nehézségeink” közhelyéhez hátrálva. Az *Életmód* is szóvá teszi, hogy az orvosokhoz, agronómusokhoz, közép-káderekhez viszonyítva a „tanerők” szerepe, terhe aránytalanul nagy egy falu „népnevelő munkájában”, ugyanakkor a valóban nehéz „vidéki élet” elviseléséhez javasolja, hogy legyen valami „különös érdeklődési területük”. Kiki indítsa be – fogalmazza meg jámbor óhajtásként – „valami értelmes-hasznos-szép tevékenységgel az önmagával szembeni igények motorját, és akkor a környezetével, a faluval szemben is »igényeket« támaszt”. Szokatlan ajánlatai között a könyvek vagy a népdalok gyűjtése éppúgy szerepel, mint a madártojásé vagy a bogaré, de a méhészkedést, vadászást, faragást is szorgalmazná.

A tanodák és tanerők, iskolák és pedagógusok helyzetének terepszemléi során viszonylag későn kezdett arra figyelni, amit aztán a legalapvetőbbnek tartott: adottak-e a magyar nemzetiségű iskolások számára, s ha igen, a szülők élnek-e „az anyanyelven való taníttatás lehetőségével”. 1971-ben, az először tartott „magyar irodalmi olimpia” alkalmából merült fel ez a kétségeket hordozó gondolat, összefüggésben azzal is, hogy lesz-e elegendő beiskolázható gyerek. Jegyzete, az *Anyanyelvi és lelkiismeret* a demográfiai kérdésnél sokkalta fontosabbnak tudja – nyilván a törvények szavatolta nemzeti jogokkal összefüggésben – az egyéni, illetve a közösségi önazonosságét. Okfejtése annyira alapos, hogy érveit, érvelését lényegében közírói pályája során bátran ismételheti, az eredmény elérésének kitartó reményében – végig konokul. Az olimpia jelenteti ki vele, hogy „tudjuk jól, az embert elsősorban anyanyelvén szólítja a lelkiismerete, s azt is, hogy szellemi, sőt fizikai kapacitása tekintetében is csak úgy lehet teljes értékű a Romániában élő magyar nemzetiség, ha lelkileg is maradéktalanul megvalósíthatja önmagát. S ha a lélek nyelve az anyanyelv – hangja, szava nyilván az anyanyelvi kultúra lehet.” Igen jellemző, hogy az interjúban Camus létszemléletére, magatartáserkölcisére nemegyszer hivatkozó Szilágyi István az író „hősei” közül két esszéjében is címadónak választja a „sziklát reménytelenül görgető” *Sziszüphoszt*. Korábban azt hangoztatja, hogy a romániai magyar nemzetiségi kultúra nem véletlenül irodalomcentrikus, mivel „történelmi status quót fogad el, rögzít és társadalmi igenel”, és ez a kettő „anyanyelven művelve egyben politikai állásfoglalás is”. Az írott szónak – állítja, szintén nagy nyomatékkal – „egyre növekszik anyanyelv-ápoló és fönntartó szerepe”, ezért is „teljes felelősséggel” kötelesek alkotni, „még ha sziszüphoszi erőfeszítéseket követelne is kételyek kaptatója – úgy hiszem, értelmes küzdelem”. Már túl a diktatúrán, a század utolsó évtizedében más szavakkal ugyanezt feszegeti a „*Vajon lehet-e jobbra várni?*”, a „kegyelemkenyéren tengődő” „szép szó” jövőjén tépelődve azt a nyomasztó diagnózist adva, miszerint az irodalom „gondja újra – vagy inkább továbbra is – a túlélés, a fennmaradás. Intézményei megtartása”. Keserű hangon ajánlja, hogy „ott, ahol maradt vagy sarjadhat még alkotás, cselekvés felé mozdítható képességünk, ott meg kell kísérelnünk távol tartani magunktól a megmaradásunkra rákérdező kételyeket”. Camus abszurd emberének mintája

másodszer mint a „keserves nyűglődés” példája jelenik meg: a *Sziszüphosz mentsége* a „maradék magyar kultúrintézményeink” megtartásának esélyeivel kapcsolatban jónak tartaná, ha nem kellene latolgatni, »ez meddig sikerülhet nekünk, milyen áron s mi végre«. „Néha úgy érezzük, Sziszüphosz agyonértelmezett története köszön vissza sorsunkban” – szól közössége képviselőjében, hogy végül mintha az ifjabb nemzedékeknek is szánná, fekete humorba pácolja véleményét: „Könnyű Sziszüphosznak (még ha oly inszaggató is a sziklateher): nem ismeri saját történetét.” Nem mintha a történelem ismerete könnyebbé, elviselhetőbbé tehetné, ami a nemzetiségi közösséggel történt, történik és történhet. Az az elégedettség, például, amely a háromszázhuszonöt éves líceuma ünnepegyén egykori diákként eltöltötte (*Egy tanoda-évforduló*) – írván, „e nehéz sorsú vidék népéhez mindenkor méltó tudott maradni a zilahi iskola, amely szocialista jelenével méltó folytatója a nagy múltú kollégium hagyományainak” –, az ezredfordulóra tova tűnt. Elúszott – jelképi erejű a jegyzet címe: – *Távolodó jégtáblákon*. Hogy nem végleg, a remény nem kapaszkodhat másba, mint amibe a kisebbségi sorba vettetés kezdetén kapaszkodott, a távlatos szavú, látnoki képességű költő, Reményik Sándor figyelmeztetését kiegészítve s követve. Mert kell a *Templom és iskola*, de kell más is. Ha megint sorompók ereszkednek elénk s közénk – áll a jégtáblára vésve –, akkor „a műveltség-hordozó, anyanyelvhasználatban megtartó maradék intézményeinknek kellene fölértékelődniük. Az iskolának, az egyházaknak, a színházaknak, az irodalomnak”. Ezt kellene elérni, annál is inkább, mert – nem egyszer hozza ezt szóba a közíró Szilágyi – a szomszéd népek „nem szeretnek bennünket a Kárpát-medencében”, és mert egyébként az ő, értékeiket fölmutató vagy akár kitaláló példájuknak kellene „élni akarásra tanítania” bennünket. A tapasztalat azt mondatja azonban, hogy az előbbieknél „közük lehet ahhoz a féltő ragaszkodáshoz is s a megannyi váraozáshoz, mellyel az anyaország felé tekintünk”. Ettől „nemigen tud eltántorítani bennünket” még az ottani legridegebb, legutasítóbb fogadtatás sem – teszi hozzá, nem udvarló, hanem az együvé tartozást kinyilvánító szándékkal.

Hasonló szándék mutatkozott meg azokban a cikkekben is, amelyek a rendszerváltozás táján dülő, a nemzetiségi magyar irodalmak (ön)meghatározása körüli vitákhoz kapcsolódtak. A „jégtábla” elégedetten nyugtázta: a kilencvenes évek elején végre ki lehetett mondani – „ami különben mindenkor evidencia” –, hogy „egyetlen magyar kultúra létezik, egyetlen magyar irodalom, bárhol műveljék is”. Pár évvel előbb már a *Sziszüphosz mentsége* „sokországos magyar irodalmi hazát” emlegetett. E haza „természetrája” *A különlegesség alkonya*, a magyar írók első világtalálkozásán 1992 augusztusában Keszthelyen elhangzott beszéd. Alapgondolata, hogy – Illyés Gyula metaforája nyomán – az „ötágú sípként” felfogott, „határon túli magyar irodalmaknak” nevezett széttagolt, töredezett literatúrák a sokszínűségüket „mint a szomszédos népekével »sűrűn« érintkezett kultúra plusz hozadékát” fogadják örökül, ám melyik-melyik dédelgetheti „nyomasztó vagy féltékenyen őrzött” „sajátosságait” is. Egyetlen kiterjedt szellemi-nyelvi „képződményként” lehet felfogniuk a „bárhol élő magyarság

irodalmát, művészetét” – hangsúlyozza azzal együtt, hogy a „rossz emléké egyességét” tilos számon kérni rajta vagy tőle. Van, végül, egy igen lényeges és érvényes megállapítása: a magyar irodalom „határok nélkülivé” válása paradox módon egy „negatív jelenség” következménye. Azé, hogy „a Közép- és Kelet-Európában végbement ’89-es fordulatok után az új hatalom számára – az ő kiemelése – közömbös az irodalom és a művészet!”. Úgy látja, a „hatalomért birkózó érdekek és erők” „kizárólag a nagyhatású tömegkommunikáció eszközei – az elektronikus sajtó s a magas példányszámú lapok” birtoklása és működtetése iránt fogékonyak. Szerinte emiatt is „enyésztek el” a kettős kötődés-teóriák, a híd-szerep gondolatok. Mára – állapítja meg fanyarul és kissé önellentmondásosan – „a Jóisten sem akar ’kötni’ bennünket sehová”.

A világtalálkozón gúnyorosan megjegyezte, hogy „a ’-ság, -ség’ apológiáknak (felvidékiség, vajdaságiság) volt azért némi ’diszkrét bájuk’ – s főleg menlevelük a dilettáns kisebbségi búbanat számára”. Szavai kissé meglepőek, hiszen a fogalommal előbb nem volt baja – igaz, magukra vonatkoztatva nem is használta a publicisztikájában sem az erdélyiség, sem a transzszilvanizmus formájában. A „-ság” apológia viszont egyképpen – nyomozati kifejezéssel: – tetten érhető, s a „kolozsváriság” címszó alá foglalható. Egyrészt a város szellemisége megnyerő volta miatt: „hűvösebb, tartózkodóbban ítélkező, kerüli a kalaplengető szuperlatívuszokat”; „fölbecsülhetetlen” – ismerős elismerés ez Szilágyi interjúiban is –, hogy „a fennforoghatnékban szenvedőket megmosolyogják”. Másrészt, mert zömmel a kincses város alkotóihoz kötődnek kevés számú könyvkritikái, évfordulós megemlékezései s végül a halotti búcsúztatói is. Ráadásul az egy-két klasszikus (Ady, Móricz) és a nemzetiségi magyar irodalmak egy-két jeles tudósa (Görömbei András, Pomogáts Béla) köszöntésén, továbbá egy-két alkalmi elemzésen – Méliusz József, Tompa István kötetei – túl alig akad írás, amely ne az „utunkos” munkatársak szépírói teljesítményét, szerkesztői érdemeit, illetve munkásságukat méltatná. Sorakoznak: első helyen a „bajvívó”, „zabolázhatatlan természetű tehetség”, az „egyszemélyes szellemi mamutvállalat”, Lászlóffy Aladár. Aztán Nagy Kálmán, aki „kutatta, zengette, építette a magyar nyelvet; vallatta szavak jelentését, sorok ritmusát”. Az értékek „szenvedélyes számvevője, érvényesítője” Marosi Péter. K. Jakab Antal „a valós művészi érték örök számon kérője”. Irodalmuk „konok szegénylegénye”, „kicsit koravén páter familia”, Forró László. Szöcs István „a köz megítélése szerint: A KRITIKUS”. Fodor Sándor, aki „a civil kurázsának a körénk dermedt nehéz esztendőkből sem volt híján”. A főszerkesztő, Létay Lajos „megannyi bántást” „rezzenetlen arccal” eltűrt, ugyanakkor „elhallgatta, mi több, titkolta vállalásait”. A kivételek egyike Sütő András. Először a még közöletlen regénye, az *Anyám könnyű álmot ígér* egyik részletét dicséri, legnagyobb erejének tartva „a nyelv adta irodalmi kifejezésbeli lehetőségekkel” való élest (*Idézetek*). Aztán mások – Szász János, Csíki László, Szöcs Géza, Ágoston Vilmos, Tóth István és Szabó Gyula – könyveivel együtt az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* vívja ki az elismerését (*Ajánlás, jószívvel*). Az „irodalmunk zenitjére fölfutó írópálya” egyik

legfontosabb állomásának érzi a „kíméletlen prédikátori indulatok jelenvalóságáról” tanúskodó, „etikai szigorával” is ható művet – külön kiemelve, ahogy „az anyanyelv lételemzőségeit vizsgálja, s ahogyan ezt a jövő nemzedékek emberi teljes értékűsége feltételeként szemléli”. Sütő neve az idézett *Kóborló évek* rejtett utalásai között is ott szerepel Bálint Tiboré és Szilágyi Domokosé mellett: senki sem láthatta előre, írta a hatvanas-hetvenes évekről, „hogyan fog majd zokogni a Majom, vagy enciklopédiás lesz a Láz, hogyan vacogunk”, és hát „közeleg Kohlhaas és Szervét, ha nem is lesz könnyebb az álmunk általuk”. Végül a fukar kezekkel mérő *Renegátlástanul* 4. csaknem fél évszázad terméséből válogatva Szilágyi Domokos poémait, Sütő drámaciklusát, valamint Szabó Gyula történeti tudósítás-folyamát emeli ki. *A sátán labdája* – túl azon, hogy szerzője Szilágyi mentora, s talán legtöbbször becsült (író)embertársa volt – az alkotói alázat példája, a saját írói nyelvnek a régmúlt írásbeli emlékéhez „idomítása” (*Szabó Gyula koordinátái*). Tömör értékelése: „a hetvenes évek második felétől, amint kultúránk, hagyományunk, hovatartozás-tudatunk – mint nemkívánatos népelemé – egyre gyalázottabb lesz, s még sanyarúbb évek elébe néz, Szabó Gyula alámerül a legzaklatottabb évszázad (a XVII.) dokumentumaiba, hogy innen hozza föl [...] megmaradásunk érveit, mikor már-már identitásunk is végveszélybe kerül” (*Írás beszél*).

Van azonban az életműnek egy olyan darabja, az 1955-ben regénytrilógiának indult *Gondos atyafiság*, amely a fogadtatástörténetével együtt erősen formálhatta Szilágyi Istvánnak az 1945 utáni erdélyi kisebbségi irodalomról, a nemzedékek szereptudatáról, felelősségvállalásáról és esztétikai értékeiről kialakult szemléletét. Erre következtetni két olyan esszéje alapján (*Honnan – hová; Tovább lépés*), amelyek egy személyes irodalomtörténet vázlatai lehetnének. Az előbbi, miután megvallja, számára az elmúlt négy évtized „írásbeli kultúrájából” az első a „legzaklatóbb, legtalányosabb”, s habár alig akad „ún. maradandó alkotás”, az akkori „művészi szándék, törekvés csak a kor történeti összefüggéseinek ismeretében s azokba visszahelyezve érthető”. A megértést – s nem az egyetértést – hangsúlyozza itt is, akár az *Idézetekben* tette, figyelmeztetve a könnyen ítélkezőket, hogy „a visszásságok felismerése is történelmileg determinált”, ám ha nem is lenne az, „a szó kimondhatósága, a tények feltárhatósága mindenképpen az”. Ezt szem előtt tartva sorolja a *Honnan – hová* az ötvenes évek a fő jellemzőit, például hogy „az első nagyobb lélegzetű művek kikerülnek az írói műhelyekből”, s hogy a tematikában is mutatkozik bizonyos „szakosodás”, mondjuk, „van paraszti témájú regény” – látszik, a *Gondos atyafiság* megnevezetlenség is hivatkozási alap. De az, fölismerhetően a *Tovább lépés*ben is, a „földhözragadtabb széppróza” meglevenedésének mintájául, hogy a politikai, gazdasági változások iramát az emberi tudat nem követi, „nem éli – mert nem élheti” át. Az „illusztratív célszerűség” lassan „elnövekedik”, eltűnnek a kötelező „közös tematikai jegyek”, s feltűnnek mellettük, helyettük az „áttételesség, elvontabb sűrítés, időbontás, több-rétegűség” jegyei, módjai. Mindez mennyi idő alatt? – „hosszú esztendőkre nyúltak” a hatvanas évek elején kezdődött tovább lépés pillanatai.

A válasz: különvélemény. Mégpedig abban a vitában, hogy a Kántor-Láng-monográfia elnevezte, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos és mások (köztük Szilágyi István) alkotta első Forrás-nemzedéknek köszönhető-tulajdonítható-e, hogy szakított irodalmuk proletkultos szellemével, szocreál kötelmeivel, ők voltak-e – Kántor egyik könyvének címével – a „korváltás” végrehajtói. Az *időlétra fokain* tagadja, hogy léteztek volna „lényeges nemzedéki jegyek”; nem korváltás, hanem „értékrend váltás”, illetve „értékmegáradás” történt. Vitathatatlanul tartja az „első nemzedék” (Lászlóffyék, Köntös-Szabó Zoltántól, Pusztai Jánoson át Palocsay Zsigmondig és másokig) teremtette értékeket, nemkülönbén a Farkas Árpád, Király László, Vári Attila képviselte „másodikét”, külön kitérve Páskándi Gézára, aki „leiskolázott bennünket” – mindezekkel együtt határozottan állítja, hogy „a leglátványosabb irányváltást (régióink irodalmában mindmáig) vitathatatlanul az előttünk járók vitték végbe”. Vagyis – az emlegetett Szabó Gyuláék mellett – Kányádi Sándor, Székely János, például. Írói eszköztáruk megújítása, „kezdeti elkötelezettség-gúzsai” elhagyása – ezen érdemeikhez sorolja (itt leginkább Sütőre célozhatott) a politikusi mandátumok megszerzését, mert ezáltal „most már maradék művelődési fórumainkat igyekeztek biztosítani, saját értékeink érvényesítését fölvállalván”.

Az *időlétra fokain* járva Szilágyi Istvánt nem szédítik „nemzedéke” és saját maga kimagasló művészi teljesítményei. Közben képes elfogulatlanul, megértően, tárgyilagosan tekinteni az időben előtte haladóokra. De elnézi, ha az utána felkapaszkodók, hitében saját nagyságuknak, kisbetűkkel írják elődeik nevét („sütő”, „tamási”). Az értékek megáradása elé ideológiai, művelődéspolitikai okokból épített gátak vizsgálata: feltehetően ezt vállalta volna a *Renegátlástalanul* 1-7. A cikksorozat, amelyet – furcsállotta egy interjúban – annyi észrevétellel „illettek”, mint harminc év alatt egyetlen más írását sem, az írói szerepek változásáról készült. Az indíték: a Ceaușescut dicsőítő, a „mi Bethlen Gáborunknak” nevező Hajdu Győző (aki, mellesleg, annak idején „kinyíró kritikát” írt a Nagy István által „agrárpornográfiának” tartott *Gondos atyafiságról*) a diktátor bukása után megalapította az Együtt művelődési egyesületet, a televízió nyilvánossága előtt új szolgálattételre jelentkezve. Szilágyi István kíméletlen az ítékezésben, amikor „diktatúra-edzett eszkozembernek” nevezi, olyan „gátlástalan kalandornak”, aki praktikáival „maradék kultúránkat veszélyeztetheti”. A cikkek meg-megszakadó sora gyakran tér vissza ahhoz a kérdéshez – hanyagolva a szépirók műveivel vagy viselt dolgaival való foglalkozást –, hogy „miért nem kezdte el az ország vezető értelmisége” az önvizsgálatot, miért nincs „széles körű vallomásosdi, számadás”. Sok a megválaszolatlan kérdés, mert „igenis sok itt a titkolni, takargatni való”, bizonyára „az együttműködtünk, kiszolgáltuk ügyeket illetően” is – állapítja meg a cikkíró, mielőtt taglalná, három csoportra osztva, ki hogyan élte meg (túl és át) a diktatúra éveit. Meggyőződése ugyan, hogy „az önvizsgálat elmaradása a következőkben meg fogja bosszulni magát”, ám kételyei támadnak, ő maga vizsgálódhat-e tovább – „hogy jövök ahhoz?” –, különben meg „miért is kérem ezt számon magunktól, mikor a negy-

venes évektől a nyolcvanas évekig az irodalom viszonyát a hatalomhoz Kelet-Európában átfogóan, kimerítően nem tisztázta senki”.

Hasonló okok, csalódottság, elégedetlenség miatt marad félbe a *Krónika 1–6.*, amely rögtön az itt „abszurd vállalkozásként” jellemzett rendszerváltozáskor kezdődik. A „küszöbév” romániai eseményei közül kiemeli a „március 19-ei vásárhelyi drámát”, a „lőfegyverek föltalálása előtti polgárháborút”, aztán a május 20-ai „furcsa össznépi színjátékot”, a „szabad és demokratikus választást”. Majd az „immár legitim hatalom” „legszerencsétlenebb” döntését, „húzását”, amikor június közepén előbb a bukaresti Egyetem téren tüntetőket „a legklasszikusabb brutalitás bevetésével” verette szét, utána pedig „bányászterroret” zúdított a fővárosra. Mindezek miatt felmerül benne, nem egy máshol megírt „forgatókönyv” szerint indult-e a „forradalom”, csak a „forgatást fölborogatta Temesvár”, a könyv „megszerkesztői” aligha számolhattak azzal, hogy „a történelem egy konokul elszánt református lelkésznek is lapot oszt”. Ha a sorozat a becsapottság érzetét nem efféle ironikus hangon szólaltatja meg, akkor alapállása sztoikus-cinikus lesz. A tények igazságát és pontosságát – például, hogy ki lőtt december 21-én, mivel mindegyik fegyveres testület tagadja, hogy ő lett volna – kéri számon a hatalmon, a pártokon, a tömegtájékoztatási eszközökön. Alig telik el három hónap, s már „hiú ábrándnak” tartja, hogy „belátható időn belül rendezhetők lennének a József Attila felhozta „közös dolgaink”, ha „újból sikerült a román népben veszélyérzetet, fenyegetettség-tudatot ébreszteni”, s azt skandálják: „Erdélyt nem adjuk!” A búcsúzó krónikás tömondatba rögzíti: „Európa távolodik”, utal a városok és falvak riasztó híreire, a földbirtoklás körüli anarchiára. S a „magyarságrágalmazás, a cigányozás” éppúgy riasztja, mint a román ellenzéki csoportokkal szemben alkalmazott erődemonstráció. Összegzése: „minden totalitaritás exkluzív, mássággyűlölő, tehát egyazon időben értelmiség és nemzetiségellenes – hisz mindkettő kisebbség”.

Ennek tudatában fogadja a hírt, hogy megkezdődött, amit ő maga is követelt, a diktatúra működtetésének feltárása-bemutatása, jelesül a politikai rendőrség kebelében az állambiztonsági szolgálaté, az ügynöki dossziéé. Egy bukaresti napilap negyvenegy íróról – köztük tizenegy magyarról – készült jelentést adott közre; Szilágyi István meggyőződése, hogy a tegnapi íródott dossziélapok nyilvánosságra hozatalával a mának akarnak üzenni valakik. Feltűnőnek tartja Domokos Géza és Sütő András hiányát, noha bizonyára „testesebb volt a »dosszié«, mint bármelyikünknek”. Szerinte az üzenet lényege: tizenegyük közül majdnem mindenkinél „ott szerepel, hogy mi nem értünk egyet az ország nemzetiségi politikájával, ellenséges, irredenta magyar körökkel tartunk kapcsolatot, ragaszkodnánk az anyanyelvi oktatásunkhoz, egyszóval rohadt, magyar nacionalisták vagyunk. S lám, ezt már akkor lehetett tudni rólunk, tizenöt évvel ezelőtt. Hát még azóta, mára hová nőhettük ki magunk” (*Az a kartoték*). A „totalitaritás” államából a demokráciába kerülve szintén a kisebbségi sorsuk, jövőjük foglalkoztatta. Göttingában a reménytelenség mosolyával adta elő óhaját: vajha ugyanannyit áldozhatnánk (nyilván, mi, európaiak is) „pusztuló

etnikumok, kivesző embercsoportok, nyelvjárások, identitásfoglatat-szokások megmentésére is”, mint amennyit tengeri emlősök, jegesmedvék alkalmas környezetbe helyezése (Észak-német tücsök és bogár).

„Néven nevezni közös gondokat – néha ködkürt-szerep. Az irodalom s a sajtó számára sohasem volt idegen ez a szerep” (*Boldog új esztendő!*) – a camus-i, sziszüphoszi magatartáselvet kevésbé kellett követnie, amikor, talán krónikás cikksorozataival való elégedetlenségét legyűrendő filmkritika-sorozat írására szánta el magát. 1993-tól 2000-ig hat alkalommal értékelte egy-egy év termését, a Magyar Filmszemlén szerepelt alkotásokat. Figyelme több mindenre kiterjedt, a rendezői, színészi munkán túl például a cselekmények „antig-sztereotíp”, a fővárosba beszoruló helyszíneire, a „meglehetősen nyomott” kedélyállapotokra. Kitért a szépirodalmi műveket alapul vevő forgatókönyvekre, Kosztolányi, Esterházy, Krasznahorkai, Mészöly vagy Závada Pál regényeire és az erdélyiek, Bodor Ádám, Csiki László novelláira. Furcsállotta a díjazás körüli anomáliákat, az „orvfintorgók és bérfumigátorok” csapatát. Ízlésétől nem voltak idegenek Jancsó Miklós „blódlíjei”, ahol a rendezőt „öli a csúfság, szórakozik velünk”, idegen volt viszont Szabó István „tipikus globalizáció-kori vállalkozása” (*A napfény íze és statisztériája*). A magyarokról alkotott „igaztalanul egyoldalú” kép viszolygattatta, mert a zsidó származású család történetében főleg az látszik, hogy „leghűségesebb csatlósként” (’30-as, ’40-es évek), majd „legjobb tanítványként” (Rákosi-korszak, ’50-es évek) mi hitványság telik ki tőlünk.

Negyedszázadon át, 2015-ig készített „hevenyészett lustrát” a *Helikon* „állapotairól, sokszor a pusztá létéért folytatott küszködéseiről. Számvető, óvó figyelme, segítő akarata azt a benyomást kelti és erősíti, hogy élete „fő művének” tekintette a lapot – irodalomtörténetünkben talán csak Móricz Zsigmond bá-báskodott hozzá hasonló eltökéltséggel a *Kelet Népe* körül. Interjúiban többször idézte Camus *A pestiséből* a magatartáselvet: „aki még járni bír, az fogja meg a hordágy végét, és cipelje”. A lap 600. számát köszöntő vezércikk úgy mutatja, mint aki készségesen, mi több, örömmel cipelt, cipekedett. „»Köszönjük, megvagyunk« – mondhatnánk [...] némi lakonikus öniróniával. Ám ha ez a »hangváltás« itt most velünk tartana egy darabon, ilyen kérdésekkel zaklathatnánk egymást s magunk’: erény lenne a megmaradás, az, hogy létezzünk, megvagyunk? – merthogy érdem nem, az bizonyos. No és hogy állunk a mi elszánt túlélni tudásunkkal?? Erre teremtettünk avagy – ítél valaki bennünket? Netán mi magunkat? Közben arra, hogy talmi-sápadt lett az elmúlt esztendők mennyi Európa-ígérete, igazából azért figyelünk, merthogy továbbra sem közömbös számunkra, hol élünk, s miként. Na meg mára – mindenféle hőskorok leáldoztán – valahogy olyképpen kapaszkodunk az elhontalanodott múltunkba is, hogy ki ne rekesztődne a lehető magyar jövődöböl se, ha arról az idő valaha eltakarítaná a ködöt.”

Ha a köd megmarad, akkor meg a ködkürt-szerep is – a közíró, publicista Szilágyi István válogatott cikkei ezzel a bizonyossággal forgathatók, olvashatók.